

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 116.081.2026
Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
Щербанюк Оксани Володимирівни
на дисертацію Сопільняка Валерія Юрійовича на тему:
«Теоретико-методологічні та прикладні засади застосування практики
ЄСПЛ у рішеннях національних судів», представленої на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право**

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається особливим місцем Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ в сучасній правовій системі України. З моменту ратифікації Конвенції та визнання Україною юрисдикції Суду, а також законодавчого закріплення обов'язку судів застосовувати Конвенцію і практику ЄСПЛ як джерела права, перед національним правосуддям постало завдання не лише формального звернення до відповідних джерел, а й їх належного змістового інтегрування у процес судового правозастосування.

Разом з тим формальне визнання практики ЄСПЛ джерелом права у національному законодавстві саме по собі не забезпечило ефективного її застосування. У сучасній судовій практиці непоодинокими є випадки декларативного цитування, механічного перенесення фрагментів рішень, неврахування відмінностей фактичного і правового контексту обставин справи, використання значної кількості прецедентів без належного обґрунтування такого застосування. Як наслідок окресленої проблеми – замість підвищення стандартів національного правосуддя маємо систематичне збільшення кількості скарг, поданих до ЄСПЛ проти України та постановлення рішень із визнанням відповідних порушень.

Окремо слід підкреслити той факт, що практика ЄСПЛ має досить динамічний характер. Застосування Конвенції крізь призму «живого інструменту» вимагає від судді знати не лише усталені підходи Суду до обсягу та змісту конвенційних прав, але й розуміти сучасні тенденції у практиці їх захисту, обумовлені викликами технологічного, правового та суспільного характеру. Враховуючи вищезазначене, а також той факт, що наслідком одного з останніх етапів реформування європейського конвенційного механізму захисту прав людини стало істотне посилення принципу субсидіарності, згідно з яким саме національні суди визначаються головними у цьому механізмі, слід визначити обрану тему дисертаційного дослідження В.Ю.Сопільняка такою, яка має не лише доктринальне, а й особливе правозастосовне значення. Воно спрямоване на розв'язання проблеми переходу від кількісного збільшення посилань на практику ЄСПЛ до якісного використання сформульованих Судом стандартів у мотивуванні національних судових рішень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації відповідає плану наукових досліджень кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова в процесі виконання тем: «Сучасний конституціоналізм в процесі становлення та розвитку української державності» (номер державної реєстрації 01180001585, виконувалась в період з 2018 по 2022 роки), та «Конституційно-правовий механізм забезпечення, реалізації та захисту прав людини в умовах воєнного стану та повоєнний час» (номер державної реєстрації 0123U102299, терміни виконання 01.04.2023 – 31.12.2027 роки), за якими автором досліджено теоретико-методологічні та прикладні засади застосування практики ЄСПЛ у національних судових рішеннях та вироблені пропозиції щодо їх вдосконалення.

Мета і завдання, методи дослідження, його структура.

Метою дисертаційної роботи визначено дослідження теоретико-методологічних напрацювань і прикладних аспектів застосування

практики ЄСПЛ у національних судових рішеннях України для визначення її місця у системі джерел права та вдосконалення методів і механізмів правозастосування.

Сформульовані здобувачем завдання охоплюють аналіз правової природи джерел права і практики ЄСПЛ; визначення місця Конвенції та рішень Суду у правовій системі України; дослідження інтерпретаційної діяльності ЄСПЛ; оцінку практики судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій; розроблення методичних прийомів роботи з прецедентами; формулювання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, а також визначення перспектив застосування цифрових технологій і штучного інтелекту.

Методологічну основу роботи становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Здобувачем застосовано історико-правовий, аксіологічний, компаративний, формально-логічний, формально-юридичний, системний, функціональний методи, методи синтезу та інтерпретації. Позитивною рисою є те, що відповідні методи використані не ізольовано, а у взаємозв'язку з конкретними завданнями дослідження.

Теоретичною основою дисертації стали праці представників природно-правової доктрини, загальної теорії права, міжнародного права та теорії судового прецеденту. Автор звертається до робіт R. Cross, J. McBride, J. Habermas, H. Lauterpacht, D. Neil MacCormick та Robert S. Summers, а також до праць українських учених, зокрема П. М. Рабіновича, С. В. Шевчука, Т. І. Дудаш, М. В. Мазура, Р. Ш. Бабанли, П. В. Пушкара та інших.

Емпіричну основу роботи становлять рішення Європейського суду з прав людини, судів першої та апеляційної інстанцій, Верховного Суду, а також нормативно-правові й аналітичні матеріали. Це дало можливість автору поєднати доктринальне дослідження з аналізом реального стану національного правозастосування.

Структура роботи відповідає логіці поставленого наукового завдання. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Перший

розділ формує теоретико-правову основу дослідження, другий містить аналіз практики національних судів, а третій має синтетичний характер і спрямований на розроблення авторської методології роботи з прецедентами ЄСПЛ та їх релевантного застосування у національних судових рішеннях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності й новизни.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що на основі комплексного дослідження нормативних, теоретичних та прикладних засад застосування практики ЄСПЛ у національних судових рішеннях обґрунтовано нові теоретичні положення та розроблено пропозиції щодо вдосконалення методології роботи із зазначеним джерелом права, визначені уніфіковані підходи до релевантного їх використання при здійсненні правосуддя.

До найбільш вагомих результатів дослідження, що мають ознаки наукової новизни, можна віднести наступні.

Заслуговують на увагу пропозиції автора щодо внесення змін до процесуального законодавства з метою регламентації методичних засад для якісного та ефективного застосування *ratio decidendi* рішень Суду в судових актах національних судів, а саме:

- закріпити положення щодо обґрунтованого застосування рішень ЄСПЛ у національних судових актах із обов'язковим мотивуванням такого застосування (або відмовою від застосування, якщо на ньому наполягали сторони);
- визначити обов'язок судів вищих інстанцій кожного разу перевіряти релевантність застосування практики ЄСПЛ нижчестоящим судом у випадку такого застосування;
- закріпити у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» положення про обов'язковість застосування рішень Суду незалежно від того, проти якої країни-учасниці Конвенції розглядалась справа (с.с.100-101).

Важливою видається запропонована автором методика застосування практики Суду у національному судовому рішенні, яка передбачає правову ідентифікацію спору і формулювання правової проблеми, аналіз фактичних обставин справи, визначення релевантних рішень ЄСПЛ та їх співставлення з обставинами конкретної справи, аргументоване відтворення *ratio decidendi* у мотивувальній частині рішення. Особливістю такої методики є її універсальний характер, який дозволяє використовувати її у різних категоріях справ незалежно від статті Конвенції чи юрисдикції суду (с.с.222-223).

Доречно підтримати авторський підхід щодо періодизації процесу застосування Конвенції та практики ЄСПЛ національними судами та виокремлення трьох його етапів: 1) формального ознайомлення (1997-2006); 2) дискурсивного (2006-2017); 3) імітаційного європеїзму (2017 і до сьогодні). Такий розподіл дає можливість осмислити закономірності становлення нової судової культури, зазначені етапи якої не повинні розумітися як абсолютно відмежовані у часі. Перехід між ними мав поступовий і накладений характер, оскільки окремі риси попереднього етапу співіснували з новими тенденціями, що зумовлено інерцією правової культури, відсутністю сталої методології роботи з прецедентами та загальною недовірою до прецедентного права в системі, яка тривалий час функціонувала без нього (с.163).

Видається цікавою пропозиція автора запровадити термін «екзегетична діяльність ЄСПЛ» з визначенням її як «інтелектуальної діяльності Суду, спрямованої на формальне тлумачення норм Конвенції (у вузькому сенсі) та їх інтерпретацію (у широкому) із застосуванням еволюційного, телеологічного і контекстуального підходів» (с.99). За визначенням автора, ця діяльність підкреслює інтелектуальну основу судового мислення на противагу від механічного чи автоматичного роз'яснення тексту. Формально екзегетична діяльність Суду набуває завершеного вигляду в рішенні, де фіксуються результати інтелектуального аналізу, тлумачення та правової оцінки змісту Конвенції в конкретних умовах (с.с.65-67).

Доречно підтримати удосконалення положень щодо теоретичного визначення релевантності застосування практики ЄСПЛ у частині її розуміння як ступеню змістової та смислової (сутнісної) спорідненості між правовим стандартом, сформульованим ЄСПЛ, та предметом національного судового розгляду, що зумовлює доцільність і обґрунтованість його застосування.

В роботі зроблено інші цікаві та змістовні висновки.

Викладення матеріалу характеризується логікою наведених доводів та висновків, які мають певний ступінь наукової новизни, що вказує на відповідність роботи вимогам до дисертаційних робіт на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Теоретичне і практичне значення роботи.

Теоретичне значення дисертації полягає у розвитку положень теорії джерел права, судового прецеденту, юридичного тлумачення, судової аргументації та взаємодії міжнародного і національного права.

Запропоновані поняття екзегетичної діяльності та концентрованої релевантності можуть бути використані в подальших дослідженнях юридичної природи рішень міжнародних судів, методології судового мотивування та функціонування судового прецеденту в континентальних правових системах.

Практична цінність роботи визначається можливістю використання розробленої методики суддями, адвокатами, прокурорами та іншими учасниками судового провадження. Запропонована послідовність дій може застосовуватися при підготовці судових рішень, процесуальних документів, аналізі аргументів сторін і перевірці релевантності посилань на практику ЄСПЛ.

Результати дослідження можуть бути використані у процесі підготовки й підвищення кваліфікації суддів, викладанні навчальних дисциплін з прав людини, процесуального права, теорії держави і права, міжнародного права та юридичної аргументації.

Практичне значення роботи підтверджується впровадженням її результатів у діяльність Хаджибейського районного суду міста Одеси та навчальний процес Одеського національного університету імені І.І.Мечникова.

Повнота викладення результатів дослідження у наукових публікаціях. Основні результати дисертації відображено у наукових публікаціях здобувача.

У статтях висвітлено питання обґрунтованості та вмотивованості судового рішення в аспекті права на справедливий суд, удосконалення нормативно-правових засад застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у національному судочинстві, а також періодизації етапів використання відповідних джерел національними судами.

Результати дослідження також апробовано на наукових конференціях: міжнародній щорічній дистанційній науковій конференції «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. П'яті юридичні читання» (м. Одеса, 28 жовтня 2022 р.); науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (м. Одеса, 22–24 листопада 2023 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Організаційно-правові засади забезпечення сталого розвитку в Україні» (м.Кривий Ріг, 15 квітня 2025 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 16 травня 2025 р.); 6-й міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження в галузі науки, технологій та економіки» (м. Люксембург, 18-20 лютого 2026 р.).

Тематика опублікованих праць співвідноситься зі змістом дисертації та відображає її теоретичні, прикладні й методологічні положення.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертація є самостійною науковою працею. У роботі використано значний масив вітчизняних та іноземних джерел, нормативних актів і судової практики. Запозичені положення супроводжуються посиланнями на відповідні джерела.

У межах опрацювання поданого тексту підстав для висновку про наявність академічного плагіату, фабрикації або фальсифікації результатів дослідження не встановлено.

Дискусійні положення та зауваження.

Позитивно оцінюючи роботу загалом, слід зазначити, що окремі її положення мають дискусійний характер або потребують додаткового обґрунтування.

1. Одним із центральних положень наукової новизни є поняття екзегетичної діяльності Європейського Суду з прав людини. На с.с.65-67 дисертації автор визначає її як текстоцентричну діяльність, що охоплює тлумачення, інтерпретацію, конкретизацію та еволюційне переосмислення положень Конвенції. При цьому екзегетична діяльність відмежовується від герменевтики та спрямовується не лише на осмислення тексту, але й на формування нормативного змісту правових положень.

Запропонований підхід становить науковий інтерес, однак потребує чіткішого визначення необхідних і достатніх ознак екзегетичної діяльності.

Зокрема, дискусійним залишається питання, за яким критерієм вона відмежовується від сукупності вже відомих способів і принципів юридичного тлумачення – телеологічного, еволюційного, системного, контекстуального та аксіологічного. У роботі докладно наведено, які інтелектуальні операції охоплює екзегетична діяльність, проте менш виразно показано, яка саме нова якість виникає внаслідок їх об'єднання в окрему теоретичну категорію.

Додаткового пояснення потребує і межа між «формуванням нормативного змісту», про яке зазначає здобувач, та судовою правотворчістю. Якщо в результаті екзегетичної діяльності відбувається «виведення» конкретних норм із загальних положень Конвенції, доцільно уточнити, за якими ознаками цей процес залишається тлумаченням і конкретизацією, а не перетворюється на створення нової правової норми.

2. На с.72 дисертації автор доходить висновку, що незалежно від держави-відповідача *ratio decidendi* рішень ЄСПЛ є обов'язковими

прецедентами у правовій системі України, які мають вищу юридичну силу порівняно з національним законодавством. Аналогічні положення відображено у висновках до першого розділу та загальних висновках роботи.

Ця позиція є послідовною в межах авторської концепції, однак потребує додаткового обґрунтування.

Стаття 46 Конвенції безпосередньо встановлює обов'язок держави виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною. Натомість рішення у справах проти інших держав мають інтерпретаційний авторитет – *res interpretata* – і визначають спосіб розуміння положень Конвенції, який повинен враховуватися державами для запобігання аналогічним порушенням.

У зв'язку з цим доцільно було б чіткіше розмежувати обов'язковість остаточного рішення для держави-відповідача та інтерпретаційний авторитет рішень проти інших держав. Яким чином, на думку автора, може бути реалізовано обов'язок національного суду застосовувати релевантний конвенційний стандарт, враховуючи різні правові системи та особливості національних законодавств країн-членів Ради Європи?

3. Одна з пропозицій автора полягає у необхідності внесення змін до процесуального законодавства та закріплення обов'язку судів вказувати мотиви застосування (або відмови від застосування) практики ЄСПЛ, а також покладення на суди вищих інстанцій обов'язку «кожного разу перевіряти релевантність» такого застосування. На наш погляд, таке застереження виглядає законодавчо надлишковим (*дублюючим*). Потребує додаткового обґрунтування доцільність внесення відповідних змін, враховуючи, що наявні процесуальні кодекси України вже містять принципи обґрунтованості, вмотивованості та законності судового рішення, а також вимоги щодо оцінки всіх аргументів учасників справи (зокрема, й покликань на прецедентну практику ЄСПЛ).

4. На с.с.188-191 дисертації здобувач аналізує класичні підходи до визначення *ratio decidendi*, зокрема тест Вембо, методи Гелсбері та Гудхарта, а

також встановлення нормативного ядра попереднього рішення через його відтворення у наступній практиці, що було запропоновано С. Шевчуком.

Використання цих підходів є виправданим для розкриття загальної природи судового прецеденту. Водночас їх перенесення на практику ЄСПЛ потребує додаткової аргументації.

Сам автор правильно зазначає, що Європейський Суд з прав людини формально не відокремлює *ratio decidendi* від *obiter dictum*, а структура його аргументації відрізняється від структури рішень судів загального права. Правовий стандарт ЄСПЛ нерідко формується не як одне правило, а як багаторівневий тест, що включає загальні принципи, критерії оцінки, межі свободи розсуду, процесуальні вимоги та застосування відповідних елементів до фактів справи.

У деяких рішеннях результат ґрунтується на декількох взаємопов'язаних підставах. В інших нормативний зміст певного стандарту остаточно встановлюється лише через послідовний ряд справ. Окремі думки суддів також можуть впливати на подальший розвиток відповідної доктринальної лінії, хоча самі по собі не становлять позицію Суду.

За таких умов доцільно було б чіткіше визначити, як встановлюється *ratio decidendi* у рішенні, що містить декілька самостійних підстав та яким чином відмежовується загальний конвенційний принцип від конкретного тесту і його застосування до фактів. У цьому контексті також було корисним почути думку автора, яке значення мають пізніші рішення, що звужують, розширюють або уточнюють первинно сформульований стандарт.

Висловлені зауваження мають дискусійний і рекомендаційний характер. Вони стосуються переважно меж окремих теоретичних конструкцій і можливостей їх подальшої деталізації, не заперечують достовірності основних результатів роботи та не знижують її загальної позитивної оцінки.

Загальний висновок по дисертації.

Дисертація Сопільняка Валерія Юрійовича «Теоретико-методологічні та прикладні засади застосування практики ЄСПЛ у рішеннях національних

судів» є самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, у якій розв'язано наукове завдання, що полягає у розробленні теоретичних, методологічних і прикладних засад застосування практики Європейського суду з прав людини в національному судочинстві.

Одержані результати характеризуються науковою новизною, належним рівнем обґрунтованості, теоретичним і практичним значенням. Зміст дисертації відповідає її темі, поставленій меті та визначеним завданням. Основні положення роботи достатньо повно відображені у наукових публікаціях здобувача.

За своїм науковим рівнем, актуальністю, новизною, обґрунтованістю одержаних результатів і практичним значенням дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Сопільняк Валерій Юрійович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича



Оксана Щербанюк
Валерій Т.Д.
Директор
10.08.2026

Оксана ЩЕРБАНИЮК